

Zimboska slutnja

Hollywoodski producenti nisu jedini koji misle da zombiji postoje. Poneki se filozofi slažu s njima. No između njih ipak postoji mala razlika. Filozofski zombi, za razliku od zombija iz horor filmova poput «Zore živih mrtvaca», nije nespretni smrdljivi leš koji proizvodi čudne zvukove, nego biće iz mašte koje je veoma slično normalnom čovjeku. U stvari, postoji samo jedna stvar po kojoj se normalni čovjek i zombi razlikuju – zombi nije svjesno biće. Drugim riječima, zombi je zamišljeno biće koje izgleda kao čovjek, govori kao čovjek, miriše kao čovjek, bez problema prolazi Turingov test... ali nema nešto što ljudi imaju: nema svijest ili svjesno iskustvo. Zombiju nedostaje subjektivni doživljaj toga kako je to biti zombi – kod njega «nema nikoga doma». Možete li zamisliti da je vaša supruga ili djevojka zombi. Ustvari, to mi se čini prelakim. No možete li zamisliti da su vaši prijatelji zombiji? Ili, ako idemo do kraja, jesu li možda svi ljudi, uključujući i vas, zombiji? Čak i oni filozofi koji pišu da postoji svjesno iskustvo koje razlikuje zombije od normalnih ljudi? Pa, zašto ne? Dennett misli da je prihvatljivo tvrditi da smo svi mi zombiji: «We're all zombies.» (Dennett 1991: 406). Kako je moguće da jedan ozbiljan filozof tvrdi da smo svi mi zombiji?

Problem zombija je filozofski problem koji svoj nagovještaj može pronaći još u Putnamovoj kritici bihevorističkih teorija uma. Putnam je ukazao na nedostatke bihevorizma svojim misaonim argumentima o *superspartancu* (Putnam 1961: 29-34). Superspartanac je zamišljeno biće koje nema nijedan izvanjski pokazatelj bola, koji se ne ponaša kao da ga nešto boli, a koji unatoč tome doživljava intenzivnu bol. Superglumac bi, suprotno tome, bio zamišljeno biće koje se ponaša kao da je u strašnoj boli, a da «unutar» njega nema nikakvog osjećaja bola. Taj superglumac je nagovještaj zombija, bića koje je, u najekstremnijem slučaju, «... nešto fizički identično meni, ali koje nema svjesno iskustvo – unutra je sve mračno» (Chalmers 1996: 96). Već ti Putnamovi argumenti sugeriraju da postoji nešto što nije vidljivo izvana, nešto čemu se ne može pristupiti objektivno (iz trećeg lica), nego samo subjektivno (iz prvog lica). Ta «nevidljiva stvar» ili, kako je Dennett naziva, «posebni dodatak», je središte misaonog

eksperimenta o zombijima. Svijest, dakle, zdravorazumski shvaćamo kao nešto «unutarnje» i privatno. Neki filozofi tvrde da je moguće zamisliti «čovjeka» kojem nedostaje to unutarnje i privatno svjesno iskustvo. To biće nazivaju zombijem. Možemo znati mnoštvo stvari o njemu: kako se ponaša, kako funkcionira u svakodnevnim situacijama, čak i njegov kemijski sastav... ali ne možemo reći ima li unutra «nekoga doma». Prema tome, zombiji su, unatoč tome što su po svemu ostalome identični nama, nesvjesni.

Filozofska razmišljanja o mogućnosti zombija bude u Dennettu stid zbog toga što je filozof. On kaže: «...sramotno je za našu disciplinu da mnoštvo filozofa najvažnijom teorijskom kontroverzom smatra pitanje jesu li zombiji (filozofski zombiji) mogući/zamislivi» (Dennett 1995: 177). U svojoj knjizi *Consciousness Explained* Dennett piše: «(teško mi je zadržati ozbiljno lice kroz sve to, ali budući da neki veoma ozbiljni filozofi drže problem zombija ozbiljnim, osjećam se obveznim odgovoriti)» (Dennett 1991: 95). Dennett se, dakle, u raspravama o zombijima pristojno suzdržava od smijeha. Njemu intuicija o zombijima nije dobar početak filozofije svijesti. Zašto ne? Zato što, ako postoji mogućnost zombija, onda svijesti ne možemo pristupiti iz «trećeg lica». U tom slučaju svijest ostaje misterijem, nečim što ne može biti objektom znanosti, jer sva se znanost temeljni na pristupu iz «trećeg lica». Dennettu je to neprihvatljivo. I filozofija koja priznaje da je svijest misterij postaje smetnja znanosti o svijesti. Ako su zombiji stvarno mogući, onda mi, čini se, ne možemo pronaći javni kriterij pomoću kojeg bismo mogli razlikovati između zombija i svjesnog čovjeka. Time odlazimo u misteriozni dualizam i epifenomenalizam koji su, prema Dennettu, znanstveno neplodni.

Ipak, postoji mnoštvo filozofa koji tvrde da je pitanje o zombijima ozbiljno filozofsko pitanje. Dennett te filozofe (poimenice su spomenuti: John R. Searle, David Chalmers, Joseph Levine, Colin McGinn i Thomas Nagel) zajedničkim imenom naziva zombistima. Zombisti «...dijele uvjerenje da postoji stvarna razlika između svjesnog čovjeka i savršenog zombija – nazovimo tu intuiciju *Zombijskom slutnjom* – a koja ih dovodi do teze zombizma: da je fundamentalna manjkavost svake mehanicističke teorije svijesti nemogućnost objašnjenja te važne razlike» (Dennett 2005: 14). Ta nam slutnja sugerira

da je svijest ili svjesno iskustvo nešto *uz* ili nešto *pored* procesa u mozgu, nešto što se ne može adekvatno objasniti objašnjenjem mehanizma ili objašnjenjem funkcioniranja mozga. Kako bi ukazao na svu manjkavost zombijske slutnje, Dennett mora pronaći neke druge intuicije koje dopuštaju bolji način razmišljanja o svijesti.

Pitanje je: Kako se možemo osloboditi čarolije zombijske slutnje? Kako možemo pobjeći od nje? Postoji li snažnija intuicija? Dennett i sam priznaje da ima zombijsku slutnju, ali on joj ne daje važnost kao što to čine zombisti (Dennett 2005: 14). Na drugoj strani, Dennett se pridaje važnost nečemu ću nazvati «zimboskom slutnjom» (Zimboic hunch).

Misaoni experiment o zombijima govori o jednoj mogućoj ili zamislivoj situaciji. Dennett za misaone eksperimente općenito drži da su oni samo pojačivači intuicija i da se ne mogu koristiti kao metoda verifikacije ispravnosti naših hipoteza (kao što to mogu biti empirijski eksperimenti). «Oni su više umjetnost nego znanost» (Dennett 1991: 440). Najvažnija manjkavost misaonih eksperimenata je ta što «... ljudi često ne zamisle slučaj u dovoljno detalja» (Dennett 1991: 436). A detalji su važni. Složenost je važna. «Najutjecajniji misaoni eksperimenti u suvremenoj filozofiji uma pozivaju slušateljstvo na zamišljanje neke posebnog stanja stvari i onda – bez da provjere je li to stvarno dobro zamišljeno – pozivaju slušateljstvo da «primjeti» različite posljedice te fantazije» (Dennett 1991: 282). Detalji su važni i «snaga takvih argumenata ovisi o visini standarda dobrog zamišljanja» (Dennett 1991: 282). Kad zombist tvrdi da može zamisliti zombija, moramo ga upitati: Stvarno? «Možete li stvarno zamisliti zombija?» (Dennett 1991: 282). Možete li stvarno zamisliti biće koje po ničemu ne možete razlikovati od normalnog ljudskog bića, a kojem ipak nedostaje svijest? Ja ne mogu.

Kako bi razbio magiju očitosti zombija, Dennett uvodi pojam *zimboa*. Svi koji smatraju da je moguće zamisliti zombija moraju priznati da je moguće zamisliti i zimboa. «Zimbo je zombi koji, kao rezultat samo-nadgledanja, ima unutarnja (ali nesvjesna) višerazinska informacijska stanja koja su o njegovim drugim, niže-razinskim informacijskim stanjima. Zimbo je samo zombi koji ima složenije ponašanje, zahvaljujući kontrolnom sistemu koji dozvoljava rekurzivne samo-reprezentacije». (Dennett 1991: 310). Takav zimbo može

bez problema proći zahtjevan Turingov test. Takav zimbo ima «unutarnji život». Zimbo ima jedinstvenu točku gledišta. Ali, zimbo je samo složeniji zombi koji, zahvaljujući svojoj složenosti, posjeduje vjerovanja o vjerovanjima i vjerovanja o ostalim njegovim stanjima. «Ono što zimbo ima, a zombiji nemaju, je sofisticirani unutarnji mehanizam – oni su funkcionalno kompleksni» (Polger 2000: 268). Zimbo je samo zombi koji vjeruje da je svjestan ili da se nalazi u svjesnim stanjima.

Dennett tvrdi da je čovjek takav zimbo, koji bi «...(nesvjesno) vjerovao da je u različitim mentalnim stanjima... on bi bio 'žrtva' dobroćudne korisničke iluzije...».(Dennett 1991: 311). A ako su ljudi zimboi, odnosno vrsta složenijih zombija, onda bi Dennettov proglas da smo svi mi zombiji mogli shvatiti na sasvim drugi način. To što Dennett želi reći je da unatoč činjenici da mi nismo svjesni (barem ne na način na koji smo mislili da jesmo), mi iskreno *vjerujemo* da smo svjesni.

Dennett, dakle, ima zimbosku slutnja: slutnju da ljudi samo *vjeruju* da su svjesni. Ne samo da ljudi vjeruju da su svjesni, nego da je to vjerovanje sve što postoji. Ne postoje svjesna iskustva. Ne postoji svijest *bez* i *uz* vjerovanje da postoji svijest. Ne postoji svijest sama za sebe. Zašto Dennett misli da je to dobar način na koji možemo izgraditi teoriju svijesti?

Pogledajmo suprotnu stranu. Zombisti govore o 4 razine podataka koja teorija o svijesti mora uzeti u obzir:

1. sama svjesna iskustva
2. vjerovanja o tim svjesnim iskustvima
3. «verbalni sudovi» koji izražavaju ta vjerovanja
4. izričaji ove ili one vrste (Dennett 2005: 44)

Za zombiste su sama svjesna iskustva primarni podatci na koje teorija svijesti mora odgovoriti. Dennett se s tim ne slaže. Dennett misli da je dovoljno stati kod (b), odnosno kod vjerovanja o tim svjesnim stanjima. Njegovi su razlozi za tu tvrdnju opisani na

sljedeći način: «... ako imaš svjesno iskustvo koje ne vjeruješ da imaš – ta dodatna svjesna iskustva su nedostupna tebi isto kao i izvanjskim promatračima. Pristup iz prvog lica ne daje ti više iskoristivih podataka nego heterofenomenologija... ako vjeruješ da imaš svjesna iskustva koja u stvari nemaš – onda su tvoja vjerovanja ono što treba objašnjenje, a ne nepostojeća iskustva» (Dennett 2005: 45). Drugim riječima, ako objasnimo vjerovanje o svijesti, onda smo objasnili sve što se može i treba objasniti.

Ne treba se objasniti ono što ne postoji (sama svjesna iskustva). Kad već jednom objasnimo kako možemo imati ta kriva vjerovanja o svijesti, samim time i objašnjavamo sve što se može objasniti, jer svijest ne postoji odvojeno od tih krivih vjerovanja, kao nešto čemu je potrebno «dručkije» i bolje objašnjenje. Isto kao što su «Sljedbenici Kopernika smatrali da više ne trebaju objašnjavati kretanje sunca jer je bilo dovoljno objasniti zašto se vjerovalo da se sunce kreće» (Rorty 1993: 184), isto tako je dovoljno objasniti zašto ljudi vjeruju da su svjesni. Ljudi su samo žrtve pogrešnih vjerovanja da su svjesni. Isto kao i zimboi. Prema tome, plauzibilno je kazati da smo svi mi zimboi, vrsta složenijih zombija.

Zašto Dennett smatra da je taj način pristupa svijesti opravdan? Takav način razmišljanja isključuje poimanje svijesti kao «posebnog sastojka» (koji zombiji nemaju), kao nešto što dolazi *uz* ili *u dodatku* svim postojećim funkcionalnim ulogama mozga. Drugim riječima, ako postoji neko biće koje je funkcionalno identično svjesnom biću, onda je samim time to biće svjesno. To je Dennettov način demistificiranja svijesti. Ako je svijest to što Dennett kaže da jest, onda ona može biti objektom znanstvenog istraživanja. T

Ako želite vjerovati da su svi ljudi zombijij, morate se s Dennettom slagati u sljedećem:

1. nema svjesnog iskustva bez da postoji *vjerovanje* da postoji svjesno iskustvo.
2. svjesno iskustvo o kojem nemamo vjerovanje, nije nam pristupačno.
3. samo svjesno iskustvo nam nije izravno pristupačno. (Postoji posrednik - vjerovanje).
4. Ako nemamo izravni pristup svjesnom iskustvu, onda je prihvatljivo tvrditi da tog svjesnog iskustva ni nema bez tog vjerovanja o svjesnom iskustvu.

5. Ako nema svjesnog iskustva bez vjerovanja da postoji svjesno iskustvo, onda nam je prihvatljivo tvrditi da su te stvari jedno te isto, odnosno da je svjesno iskustvo = vjerovanje o svjesnom iskustvu.
6. Ako je svjesno iskustvo = vjerovanju o svjesnom iskustvu, onda je nepotrebno govoriti o svijesti kao o «posebnom dodatku», koji dodaje nešto novo i posebno što dolazi uz vjerovanja o svjesnom iskustvu.
7. Dakle, nema potrebe za zombijima. Nema potrebe pridavati preveliku važnost zombijskoj slutnji.

Što je preostalo od zombijske slutnje? Je li ona još uvijek uvjerljiva i očita kao što je to bila prije? Ili je Dennett razbio njezinu čaroliju? Je li zimboska slutnja stvarno nadmoćna zombijskoj slutnji? Za sve nas preostaje daljnje pitanje: Kako je to biti zimbo? Pa, možemo pričati priče o našem unutarnjem svijetu, čak i priče o našoj svijesti. No, je li nam preostalo još nešto što te naše priče nisu obuhvatile?

Literatura:

1. Block, Ned (1980) (ed.) *Readings in Philosophy of Psychology*. Vol., 1, Cambridge: Harvard University Press.
2. Chalmers, David (1996) *The Conscious Mind*. Oxford: Oxford University Press.
3. Dahlbom, Bo (1993) (ed.) *Dennett and His Critics*. Cambridge: Blackwell Publishers: 184 – 202.
4. Dennett, Daniel C. (1991) *Consciousness Explained*. London: Penguin Books. 1993.
5. Dennett, Daniel C. (1995) The Unimagined Preposterousness of Zombies: Commentary on Moody, Flanagan, and Polger u Dennett (1998): 171-177.
6. Dennett, Daniel C. (1998) *Brainchildren: Essays on Designing Minds*. Cambridge, MA: The MIT Press.
7. Dennett, Daniel C. (1999) «The Zombic Hunch: Extinction of an Intuition?» u Dennett (2005): 1- 23.

8. Dennett, Daniel C. (2005) *Sweet Dreams. Philosophical Obstacles to a Science of Consciousness*. Cambridge: MIT Press.
9. Polger, Thomas W. (2000) *Zombies Explained* u Ross, Brook and Thompson (2000): 259 – 286.
10. Putnam, Hilary (1961) *Brains and Behavior* u Block (1980): 24-36.
11. Rorty, Richard (1993) *Holism, Intrinsicity, and the Ambition of Transcendence* u Dahlbom(1993): 184-202.
12. Ross Don, Brook Andrew, Thompson David (ur.) (2000) *Dennett's Philosophy: A Comprehensive Assessment*. Cambridge MA: The MIT Press.

Damir Mladić